

HUBERT MAZUR* – KIELCE

BIBLIOTEKI PARAFIALNE W DEKANACIE KSIĄŻ WIELKI W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU¹

Znaczenie badań nad księgozbiorem parafialnymi determinuje fakt, że stanowią one przyczynek do studiów nad kulturą intelektualną kleru parafialnego. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie zasobów bibliotek parafialnych na terenie dekanatu Książ Wielki w 2 poł. XVIII w., co w dalszej perspektywie oświetlić może stan umysłowy duchowieństwa tejeż jednostki administracji kościelnej.

W polskiej historiografii brak jak dotychczas syntezy dziejów bibliotek kościelnych². Ukazało się natomiast sporo prac poświęconych księgozbiorem katedralnym i kolegiackim, a zwłaszcza klasztornym, w mniejszym stopniu prywatnym wyższego duchowieństwa³. Najslabiej przebadane pozostają wciąż biblioteki

* Hubert Mazur – mgr historii, młodszy archiwista w Archiwum Państwowym w Kielcach.

¹ Artykuł ten powstał na bazie pracy magisterskiej H. Mazur, *Archiwa i biblioteki parafialne w dekanacie Książ Wielki w 2 połowie XVIII w.*, Kielce 2003, napisanej na seminarium prof. Waldemara Kowalskiego, której maszynopis znajduje się w Archiwum Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach.

² Lukę tę zaledwie częściowo wypełniają: R. Nir, *Biblioteki kościelne [w Polsce, średniowiecze]*, w: *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EKat) t. 2, Lublin 1976, kol. 505-507; L. Grzebień, *Biblioteki kościelne [w Polsce, czasy nowożytne]*, w: EKat, t.2, kol. 507-510; ani mający jedynie charakter zarysu artykuł H. E. Wyczawskiego, *Kościelne zbiory biblioteczne (XVI-XVIII wiek)* w: *Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce* (dalej: DTK) t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 517-551.

³ Przykładowo: J. Rył, *Biblioteka katedralna w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 32 (1976) s. 159-248; 33 (1976) s. 237-298; 36 (1978) s. 211-266; L. Grzebień, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, ABMK, 22 (1971) s. 61-168; K. Antosiewicz, *Biblioteki zakonu Ducha Świętego w Polsce*, ABMK, 41 (1980) s. 351-400; 42 (1981) s. 151-183 i ostatnio J. Gwioździk, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI-XVIII wiek)*, Katowice 2001; A. Szudrowicz, *Biblioteka klasztoru karmelitów w Kcyni*, ABMK, 78 (2002) s. 243-274; P. Kardyś, *Biblioteka przykolegiacka w Wiślicy (XV-XVIII w.)*, ABMK, 82 (2005) s. 83-101.

parafialne⁴. Nieliczni autorzy zajmujący się tą problematyką ograniczyli swe badania do interesującego ich terytorium czy księgozbioru. Najobszerniejszą i najnowocześniejszą publikacją tego typu jest praca doktorska ks. Tomasza Moskala poświęcona bibliotekom parafialnym archidiecezji sandomierskiej⁵. Tuż po niej wymienić należy monografię księgozbiorów parafialnych archidiecezji pomorskiej w XVI-XVIII w., której autorem jest Krzysztof Maciej Kowalski⁶. Ojciec H. E. Wyczawski natomiast dokonał analizy zasobów bibliotecznych kościołów parafialnych diecezji krakowskiej w oparciu o akta wizytacji bpa Jerzego Radziwiłła przeprowadzonej u schyłku XVI stulecia⁷. Na szczególną uwagę zasługuje też artykuł ks. Jana Kracika, który scharakteryzował księżnice parafialne dekanatu Nowa Góra w XVII-XVIII w. w ramach prowadzonych przez siebie prac nad tą jednostką administracji kościelnej. Autor zajął się m.in. kwestią wzajemnych relacji między księgozbiorami farnymi a osobistymi kleru parafialnego i problemem narastania i topnienia tychże zbiorów⁸. Również źródła wizytacyjne stanowią podstawę pracy Kazimierza Gursztyna o księgozbiorach parafialnych w dekanacie kazimierskim w XVII-XVIII w.⁹ Z kolei praca magisterska Czesława Maciaszka dotyczy księżnic diecezji płockiej¹⁰. Ostatnio natomiast bibliotekami parafialnymi archidiecezji sądeckiej zajął się Krzysztof Haptaś¹¹, archidiecezji wieluńskiego zaś Sławomir Zabraniak¹². Poza tym napisano kilka artykułów o pojedynczych księgozbiorach. Julian Nieć scharakteryzował krótko poznaną z autopsji bibliotekę kościoła parafialnego w Zebrzydowicach¹³. Na podstawie inwentarza ksiązek sporządzonego przy okazji wizytacji dekanalnej z 1781 r.

⁴ Charakter wprowadzający mają artykuły: A. Biernacka, M. Dubiński, *Zarys dziejów bibliotek parafialnych w Polsce*, ABMK, 73 (2000) s. 9-20; M. T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie biblioteki parafialnej i klasztornej*, ABMK, 77 (2002) s. 9-17.

⁵ T. Moskał, *Biblioteki parafialne w archidiecezji sandomierskiej w XVIII wieku*, Sandomierz 2005.

⁶ K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiecezji pomorskiej w XVI-XVIII wieku. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993.

⁷ H. E. Wyczawski, *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI w.*, „Polonia Sacra”, 6 (1953/1954) z. 2, s. 114-142; 7 (1955) z. 1, s. 27-68; z. 2, s. 159-173.

⁸ J. Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII-XVIII w.*, ABMK, 32 (1976) s. 248-271.

⁹ K. Gursztyn, *Biblioteki parafialne w dekanacie kazimierskim w XVII-XVIII w.*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, 14 (1965) s. 211-213 i maszynopis tej pracy w Zakładzie Historii KUL. Na pracy tej opiera swe rozważania S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce od końca XVI-XVIII w.*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1969, s. 363-367.

¹⁰ C. Maciaszek, *Biblioteki parafialne diecezji płockiej na przełomie XVI i XVII w.*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 25 (1978) z. 1, s. 60.

¹¹ K. Haptaś, *Dzieła polskich autorów w bibliotekach parafialnych archidiecezji sądeckiej w końcu XVI w.*, ABMK 80, (2003) s. 50-55; Tenże, *Literatura o treści świeckiej w bibliotekach parafialnych archidiecezji sądeckiej (koniec XVI wieku)* ABMK, 82 (2004) s. 79-83.

¹² S. Zabraniak, *Biblioteki kościelne w archidiecezji wieluńskiej w świetle wizytacji XVI-XVIII w.*, ABMK, 84 (2005) s. 361-372.

¹³ J. Nieć, *Biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach koło Krakowa*, „Przegląd Biblioteczny” (dalej: PB) 13 (1939) z. 1, s. 28-29.

Jolanta Marszalska omówiła zasób księgozbioru świątyni farniej w Czchowie¹⁴. Wiktor Bazielińskich opracował resztki biblioteki nieznanego pochodzenia (nazwanej przez siebie umownie parafialną) odkrytej na stryżku starosądeckiego kościoła¹⁵. Analizą niewielkiego zbioru książek w parafii Bieliny na podstawie akt wizytacji z 1738 r. zajął się Ryszard Skrzyniarz¹⁶. Nieco informacji na temat księgozbiorów podano także na marginesach monografii poszczególnych parafii¹⁷. Szczególnie dokładnie omówił zasób biblioteki kościoła parafialnego w Jędrzejowie Waldemar Kowalski. Podał on także nieco informacji na temat tego typu księżnic w innych parafiach dekanatu jędrzejowskiego, opierając się przy tym o siedemnastowieczne i osiemnastowieczne protokoły powizytacyjne¹⁸. Istotne znaczenie ma także artykuł Dariusza Główny poświęcony księgozbiorom prywatnym duchowieństwa plockiego¹⁹.

Słów kilka należy poświęcić historii dekanatu Książ Wielki, tym bardziej, że wspomniana jednostka administracji kościelnej nie doczekała się jak dotychczas osobnego opracowania²⁰. Istniała ona już w latach dwudziestych XIV wieku, a jej stolicą była Pałecznicza²¹. Dekanat pałeczniczy powstał zapewne znacznie wcześniej, prawdopodobnie przed 1173 rokiem, kiedy to w diecezji krakowskiej z inicjatywy bpa Gedki przeprowadzono reformę administracyjną²². W ciągu kolejnych wieków stolica i nazwa dekanatu wielokrotnie się zmieniała, a dokładna chronologia tych zmian trudna jest dziś do uchwycenia. Niemniej jednak wiadomo, że od 1340 r. w źródłach występuje już dekanat Wrocimowice²³, zaś w latach siedemdziesiątych XIV w. Książ Wielki²⁴. W połowie XV stulecia kontynuacją jego był dekanat Pałecznicza alias Słaboszów²⁵. W 1529 r. pojawia się znów deka-

¹⁴ J. Marszalska, *Zarys dziejów biblioteki parafialnej w Czchowie*, ABMK, 74 (2000) s. 415-418.

¹⁵ W. Bazielińskich, *Resztki biblioteki parafialnej w Starym Sączu*, „Roczniki Biblioteczne” (dalej: RB) 6 (1962) z. 3-4, s. 147-170.

¹⁶ R. Skrzyniarz, *Księgozbiór parafialny w Bielinach według wizytacji z 1738 roku*, ABMK, 74 (2000) s. 415-418.

¹⁷ Przykładowo: E. Kula, *Wieś i parafia Sancygniów*, Tuchów 2002, s. 311-314; D. Olszewski, E. Wiśniowski, *Parafia Kije. Zarys dziejów*, Kielce 1993, s. 70-76; S. Piątkowski, A. Szymanek, *Parafia podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu*, Zwolen 2002, s. 129-134.

¹⁸ W. Kowalski, D. Olszewski, *Parafia Trójcy Św. w Jędrzejowie na tle dekanatu. Zarys dziejów*, Kielce 2002, s. 95-210.

¹⁹ D. Główny, *Księgozbiory duchowieństwa plockiego w XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 102 (1995) nr 2, s. 15-26.

²⁰ Nieco informacji na temat poszczególnych parafii podał J. Wiśniowski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917.

²¹ J. Dudziak, *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej*, Lublin 1974, s. 130.

²² J. Chachaj, *Pierwotna średniowieczna sieć dekanalna w diecezji krakowskiej*, ABMK, 71 (1999) s. 377-387.

²³ T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski w XIV w.*, Wrocław 1958, s. 197-198.

²⁴ B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2002, s. 147.

²⁵ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. 2, *Opera omnia*, t. 8, Kraków 1863-1864, s. 74-102.

nat Wrocimowice²⁶. Utrzymał się on przez całe XVI i XVII stulecie²⁷, a zniesiony został dopiero w 1711 roku przez prymasa Stanisława Szembeka, który w jego miejsce powołał nowy ze stolicą w Książu Wielkim²⁸. W roku 1772 dekanat o powierzchni 620 km² zajmował 5% terytorium archidiekanatu krakowskiego²⁹. W 1783 dekanat ksiąski graniczył od południa z dek. proszowickim, od zachodu z dek. skalskim, od północy z dek. jędrzejowskim, z którymi wspólnie przynależał do archidiekanatu krakowskiego, od wschodu zaś z dek. Sokolina położonym już w prepozyturze wiślickiej. W tym czasie „*długość jego rozciąga[ła] się na mil trzy, szerokość na mil dwie*”. Dekanat zamykał w sobie 15 kościołów farnych: Radziemice, Łętkowice, Nasiechowice, Sławice, Mstyczów, Kozłów, Książ Wielki, Kalinę, Raclawice, Zielenice, Wrocimowice, Pałecznicę, Małoszów, Słaboszów i Książ Mały, a także „*klasztor męski konwent formalny i farę mający w Miechowie jeden, mniejszy dwunastu zakonników mający w Książu Wielkim*”. Dodać warto, że dziekanem ksiąskim był, od 1779 roku, pleban zielenicki Wiktoryn Gostyński³⁰. Sieć parafialna na omawianym obszarze ukształtowała się w całości jeszcze w średniowieczu, przy czym najstarszym ośrodkiem oddziaływania parafialnego kleru był Miechów³¹, najpóźniej zaś, bo przed połową XV w., erygowano fary w Małoszowie, Radziemicach i Kozłowie³². Jeśli chodzi o stosunki demograficzne i religijne w latach osiemdziesiątych XVIII w., to dekanat ksiąski zamieszkiwało 20038 osób, przy czym 97% ludności stanowili katolicy, 3% zaś starozakonni³³. Zupełny brak surowców naturalnych spowodował, że na omawianym obszarze nie rozwinął się przemysł, a głównym zajęciem ludności wiejskiej było rolnictwo³⁴. Mieszkańcy miast zajmowali się ponadto rzemiosłem oraz drobnym, lokalnym handlem³⁵, gdyż poważniejsza wymiana nie mogła się tu odbywać ze względu na znaczne oddalenie Miechowa i Książa Wielkiego od głównych szlaków handlowych³⁶. Oba miasta nie pełniły też żadnych ważnych funkcji

²⁶ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. *Liber retaxationum*) wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, passim.

²⁷ Kumor, *Dzieje diecezji*, t. 4, s. 26.

²⁸ E. Madejski, *Kościół parafialny św. Wojciecha w Książu Wielkim*, Książ Wielki 1999, s. 103.

²⁹ S. Litak, *Kościół łaciński w Polsce około 1772 r. Mapa. Komentarz. Indeks*, Rzym-Lublin 1991, s. 63.

³⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMKr) Acta Visitationis 54 (dalej: AV 54) s. 233.

³¹ Z. Pęckowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do 1914 roku*, Kraków 1967.

³² Daty erekcji poszczególnych parafii podaje między innymi B. Kumor, *Dzieje diecezji*, t. 4, s. 195-232.

³³ AKMKr, AV 54, s. 233, 245, 252-253, 265, 274, 294, 306, 341, 361, 370, 377, 386, 397, 406, 412, 425; zob. też *Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa M. J. Poniatowskiego z 1787 roku*, wyd. B. Kumor, ABMK, 35 (1978) s. 367-370.

³⁴ H. Madurowicz, A. Podraza, *Regiony gospodarcze w Małopolsce Zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1958, s. 94-124.

³⁵ Pęckowski, *Miechów*, s. 93-140.

³⁶ B. Wyrozumska, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI w.*, Wrocław 1977, s. 66-67.

politycznych w życiu kraju czy województwa. Książ Wielki był jedynie stolicą powiatu.

Podstawę źródłową prezentowanego artykułu stanowią akta wizytacji trzech dekanatów: proszowickiego, ksiąskiego i jędrzejowskiego przeprowadzonej w 1783 r. przez kanonika sandomierskiego ks. Jacka Kochańskiego z polecenia ówczesnego administratora diecezji krakowskiej arcybiskupa Michała Poniatowskiego, przechowywane obecnie w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Zawierają one opisy majątku ruchomego i nieruchomego poszczególnych kościołów, w tym inwentarze ksiąg oraz spisy dokumentów. Ogromne znaczenie i wysoka wartość poznawcza akt wizytacji jako źródeł historycznych dowiedziona została już wielokrotnie, w tym przede wszystkim przez Stanisława Litaka³⁷.

Inwentarze parafialnych księgozbiorów zawarte w aktach wizytacji zawierają bardzo niedokładne i skrócone opisy dzieł, ograniczone do podania autora i tytułu dzieła, a często tylko jednego z tych elementów (np. *Martinus Bonacina; Strumień Zbawienny*) pozbawione są informacji o miejscu i roku wydania³⁸. Nierzadko notariusz wizytacyjny poprzestawał na zanotowaniu książki pod jej skróconym, obiegowym, a przez to trudnym dziś do rozszyfrowania tytułem. Niekiedy już sam wizytator miał problem z ustaleniem tytułu i autora dzieła (zwłaszcza, gdy było ono zniszczone) i sygnalizował je np. w taki oto sposób *Książka włoska*. Wobec tak nieprecyzyjnych i lakonicznych zapisów znacznie utrudniona była identyfikacja dzieł polegająca na ustaleniu autora, dokładnego tytułu oraz roku i miejsca wydania. W tych żmudnych i pracochłonnych badaniach pomocne okazały się przede wszystkim prace Karola Estreichera³⁹ i Hugo Hurtera⁴⁰, a także (zwłaszcza do ustalania danych biograficznych autorów) *Słownik Polskich Teologów Katolickich*⁴¹ i *Podręczna Encyklopedia Kościelna*⁴² oraz inne wydawnictwa⁴³. Wymienione wyżej pozycje umożliwiły także przeprowadzenie klasyfikacji gatunkowej poszczególnych tytułów.

³⁷ S. Litak, *Akta wizytacyjne parafii z XVI-XVIII w jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 5 (1962) nr 3, s. 41-58; Tenże, *Wstęp*, w: *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej czyli piltyńskiej z 1761 roku*, wyd. S. Litak, Toruń 1998.

³⁸ K. Rulka, *Stan badań nad księgozbiorem diecezji wrocławskiej oraz postulaty badawcze na przyszłość*, ABMK, 26 (1973) s. 34-35.

³⁹ K. Estreicher, *Bibliografia polska XVI-XVIII wieku*, cz. 3, t. 1-33, Kraków 1891-1939.

⁴⁰ H. Hurter, *Nomenclator litterarius theologiae catholicae*, t. 1-4, Oeniponti 1903-1913.

⁴¹ *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (dalej: SPTK), red. H. E. Wyczawski, t. 1-4, Warszawa 1981-1983.

⁴² *Podręczna Encyklopedia Kościelna* (dalej: PEK) t. 1-44, wyd. Z. Chelmnicki i in., Warszawa 1904-1916.

⁴³ *Nowy Korbut. Bibliografia Literatury Polskiej. Piśmiennictwo Staropolskie* (dalej: NK) oprac. zespół pod kierunkiem R. Pollaka, t. 1-3, Warszawa 1963-1965; *Lexicon für Theologie und Kirche* (dalej: LTK) hrsg., von W. Kasper, b. 1-9, Freiburg-Basel 1993-2000; *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Weltzera i Weltego z licznymi jej dopelnieniami, przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób wydana przez ks. Nowodworskiego* (dalej: EK) t. 1-33, Warszawa-Wrocław 1873-1933; J. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa*, t. 1-3, Kraków 1896-1900; a dla druków autorów starożytnych także *Słownik Pisarzy Antycznych*, red. A. Świderkówna (dalej: SPA) Warszawa 1982.

W aktach wizytacji dekanatu Książ Wielki biskupa Michała Poniatowskiego we wszystkich parafiach odnotowane zostało istnienie mniejszych lub większych księgozbiorów. Źródło to informuje jednak wyłącznie o bibliotekach instytucjonalnych, pomija zaś całkowitym milczeniem ewentualne prywatne zbiory duchowieństwa.

Podstawę parafialnych księgozbiorów stanowiły księgi służące liturgii. Jak wynika z tabeli nr 1 u schyłku XVIII stulecia wszystkie parafie na terenie dekanatu Książ Wielki były zaopatrzone w księgi liturgiczne, pośród których czołowe miejsce zajmował mszał, znajdujący się w każdym kościele i to zwykle w większej ilości egzemplarzy. Obok zwykłego mszału dużą częstotliwością występowała odznaczają się mszalniki żałobne (rekwialne, relikwialne, pogrzebowe). Także agendy i ewangeliarze pojawiły się niemal we wszystkich kościołach. Nie wszystkie parafie posiadały graduale, antyfonarze, psalterze. Natomiast brewiarze i procesjonały występowały jedynie sporadycznie⁴⁴. Na podstawie akt wizytacji z 1783 r. niewiele można powiedzieć na temat poszczególnych egzemplarzy ksiąg liturgicznych zgromadzonych w kościołach. Notariusz wizytacyjny pozostawił jedynie informacje o stanie i wieku niektórych z nich, o stopniu ich zniszczenia, czasem też o dokonanych naprawach (albo o konieczności ich przeprowadzenia) a niekiedy również o ich oprawkach⁴⁵. Spotykane niemal w każdym opisie sformułowania „stary” nie pozwalają dociec czy mowa o dawnych wydaniach ksiąg, czy o stanie ich zachowania. Przypuszczać jedynie można, że znakomita większość tych ksiąg była zreformowana i wprowadzała rytuał rzymski⁴⁶.

Księgi liturgiczne nie tworzyły jeszcze w zasadzie biblioteki⁴⁷. Na nią składały się mianowicie książki pomocnicze, służące plebanom do nauczania wiernych i podnoszenia poziomu własnego wykształcenia. One to właśnie stanowią drugą grupę ksiąg, o których informują protokoły wizytacyjne z 1783 roku. Takie księgozbiory istniały u schyłku XVIII stulecia w jedenastu kościołach (68%)⁴⁸ dekanatu Książ Wielki: w Radziemicach, Łętkowicach, Nasiechowicach, Sławicach, Mstyczowie, Kozłowie, Książu Wielkim, Miechowie, Kalinie, Słaboszowie i Książu Małym⁴⁹, przy czym tylko w Mstyczowie książki te zostały wyraźnie

⁴⁴ AKMKr, AV 54, s. 238-239, 249, 256-257, 267-268, 279, 298, 314-315, 353, 365, 372, 380, 402, 409, 417, 429-430.

⁴⁵ Przykładowo w Mstyczowie, AKMKr, AV 54, s. 279: „Mszałów nowo oprawnych cztery”; w Raclawicach, AKMKr, AV 54, s. 300: „Agendka nadpsuta jedna”; w Miechowie, AKMKr, AV 54, s. 353: „Mszał cały w srebro oprawny jeden, [...] mszał stary w aksamit oprawny jeden”; w Nasiechowicach, AKMKr, AV 54, s. 256: „Agendka mała świeżo zreperowana jedna”.

⁴⁶ Por. Kowalski, Olszewski, *Parafia Św. Trójcy*, s. 95.

⁴⁷ Rulka, *Stan badań*, s. 33.

⁴⁸ Wielkości te znacznie przewyższały więc zrelacjonowane dla dekanatu jędrzejowskiego w 1783 roku (43,5%) całego archidiakonatu krakowskiego w l. 1747-1748 (41,1%) archidiakonatu pomorskiego w l. 1745-1746 (14,3%) oraz diecezji płockiej w latach 1775-1776 (21%). Poniższe ustalenia oparto o Kowalski, Olszewski, *Parafia Św. Trójcy*, s. 9; Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 259; K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne*, s. 21-23; Główka, *Księgozbiory duchowieństwa*, s. 19.

⁴⁹ AKMKr, AV 54, s. 238-239, 249, 256-257, 267-268, 279, 298, 314-315, 353, 365, 417, 429, 430.

wyodrębnione jako „*księgi biblioteczne*”⁵⁰. W inwentarzach bibliotecznych pozostałych parafii nie zastosowano żadnych podziałów pośród książek. Jedynie w Radziemicach, Nasiechowicach i Sławicach uporządkowano książki według formatów (*in folio, in quarto, in octavo*)⁵¹. Należy pamiętać również, że w okresie wczesnonowożytnym wciąż silna była tradycja wspólnego traktowania obu pokrewnych odmian zbiorów, jakimi były biblioteki i archiwa. Nie dostrzegano też między nimi większej różnicy⁵². Stąd też w dobie przedrozbiorowej do biblioteki oprócz książek zaliczano księgi metrykalne i albumy brackie, podczas gdy przez pojęcie archiwum rozumiano raczej zbiór luźnych dokumentów i ich kopii oraz sumariuszy⁵³.

W zakresie liczby kościołów posiadających biblioteki w drugiej połowie XVIII wieku nastąpił istotny, bo niemal trzykrotny wzrost, w stosunku do stanu, jaki istniał u schyłku 1 połowy tegoż stulecia. Liczba książek w całym dekanacie zwiększyła się natomiast przeszło dwunastokrotnie⁵⁴. Dodać też trzeba, że sytuacja z 1 połowy XVIII nie różniła się zbyt od tej, jaką zastała wizytacja radziwiłłowska u schyłku XVI w., kiedy to w ówczesnym dekanacie Wrocimowice bibliotekami instytucjonalnymi dysponowały parafie w Nasiechowicach (20-30 książek) Słaboszowie i Książu Wielkim (86)⁵⁵.

Liczba książek w poszczególnych świątyniach przedstawia się bardzo nierównomiernie. Liczebność poszczególnych księgozbiorów ilustruje tabela 2. Najwięcej pozycji znajdowało się w Książu Wielkim – 98 i w Książu Małym – 91. Pokażny był księgozbiór w Radziemicach liczący 47 woluminów. Najsłabiej prezentowała się libraria w Kozłowie, gdzie odnotowano tylko cztery druki.

Średnia wielkość parafialnego księgozbioru w dekanacie Książ Wielki wynosi zatem 20,93 książki⁵⁶.

Obok księżnic parafialnych na terenie dekanatu Książ Wielki istniały także dwie biblioteki klasztorne. Niestety akta wizytacji Poniatowskiego nie odnotowały z ilu dzieł składała się libraria klasztoru bożogrobców w Miechowie, bowiem wizytator ze względu na jej nieuporządkowanie, a zapewne także przez własne lenistwo, poprzestał jedynie na wyliczeniu 14 mszałów i 5 mszałików rekwialnych⁵⁷. Z innych źródeł jednak wiadomo, że miechowski księgozbiór klasztorny był okazały. Istnieją różne opinie co do jego wielkości. Zapewne biblioteka ta mogła liczyć ok. 10 tys. woluminów⁵⁸. Drugi księgozbiór klasztorny, liczący z gó-

⁵⁰ Tamże, s. 279.

⁵¹ Tamże, s. 238-239, 256-257, 267-268.

⁵² S. Librowski, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Podobieństwa i różnice. Próba rozgraniczenia*, ABMK, 16 (1968) s. 5-18.

⁵³ Piątkowski, Szymanek, *Parafia podwyższenia*, s. 130.

⁵⁴ W latach 1747-48 tylko przy czterech kościołach farnych (a było ich wtedy 15) istniały księgozbiory (łącznie liczące 26 pozycji) zob. Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 259.

⁵⁵ Wyczawski, *Biblioteki parafialne*, s. 134-135, 137.

⁵⁶ W statystyce tej pominięto miechowski księgozbiór, który miał charakter biblioteki klasztornej.

⁵⁷ AKMKr, AV 54, s. 353: „biblioteki miejscowej opisanie wymaga to miejsce, ale że nie jest ułożona do przyszłej wizyty opisanie onej zawiesza się i przygotowanie naznacza”.

⁵⁸ Szerzej zob. R. Skrzyniarz, *Księgozbiór historyczny bożogrobców w parafii Miechów*, ABMK,

raż 50 woluminów funkcjonował przy zakonie augustianów w Książu Wielkim⁵⁹. Cechą charakterystyczną opisu inwentarza bibliotecznego tegoż klasztoru jest fakt, że notariusz wizytacyjny zanotował niemal wyłącznie nazwiska autorów, pomijając całkowicie tytuły, książek tworzących ten księgozbiór.

Zdziwienie może budzić fakt, że tylko część kościołów posiadała księgozbiory, podczas gdy potrzeby duchowieństwa wszędzie były takie same. Stan ten można ewentualnie tłumaczyć niedbalstwem i niekonsekwencją wizytatora, który po prostu nie włączył inwentarzy bibliecznych do protokołów wizytacyjnych. Nigdzie, bowiem brak biblioteki nie został stwierdzony wprost. Ponieważ jednak akta wizytacji osiemnastowiecznych są na ogół bardzo szczegółowe i dokładne, toteż wydaje się bardziej prawdopodobne, że w niektórych parafiach bibliotek rzeczywiście nie było. Domyślać się jedynie można, że pierwszoplanowe znaczenie mogły mieć pominięte przez źródła księgozbiory osobiste.

Najciekawszą i najistotniejszą kwestią w badaniach nad księgozbiorami jest ich zawartość. W bibliotekach kościelnych, w tym również w parafialnych znajdowała się przede wszystkim literatura teologiczna. Jak wynika z tabeli nr 3 w Książu Wielkim stanowiła ona ponad 80% zgromadzonych dzieł. Literatura świecka (nauka i literatura piękna) to niespełna 8% wszystkich pozycji. Można się więc pokusić o stwierdzenie, że stanowiła ona niejako suplement do dzieł religijnych. 10,5% tytułów nie udało się zidentyfikować, a co za tym idzie nie ma możliwości przeprowadzenia ich klasyfikacji gatunkowej.

Pośród literatury teologicznej wyodrębnić można wiele różnych działów. W niniejszej pracy zasoby treściowe omówione zostaną w następujących grupach tematycznych: pomoce homiletyczne, teologia pastoralna, teologia moralna, teologia ascetyczna, teologia polemiczno-dogmatyczna, biblistyka, historia Kościoła i żywoty świętych, prawo kanoniczne, pisma Ojców Kościoła, liturgia. Wielotematyczność i niejednorodny charakter niektórych pozycji utrudniły klasyfikację gatunkową⁶⁰. Niemniej jednak poniższe ustalenia i wyliczenia zawarte w tabeli nr 4 oddają w dużej mierze faktyczny stan rzeczy.

Ponieważ jednym z najważniejszych obowiązków kleru parafialnego było przynajmniej cotygodniowe głoszenie kazań, stąd też najwięcej, bo blisko 40% dzieł w księgozbiorach parafialnych na terenie dekanatu Książ Wielki to pomoce homiletyczne⁶¹. Z tego powodu należy się im więc najwięcej uwagi.

Z polskich autorów kazań największą popularnością cieszył się małopolski reformat, mariolog i polemista Antoni Węgrzynowicz (1658-1721). Jego kazania pojawiają się aż dziewięć razy w spisach wizytacyjnych dekanatu Książ Wielki⁶².

77 (2000) s. 74-75; E. Truskołaska, *Księgozbiór bożogrobców miechowskich w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*, ABMK, 81 (2004) s. 353-369.

⁵⁹ Szerzej zob. E. Madejski, *Klasztor augustianów w Książu Wielkim*, „Analecta Cracoviensia”, 21-22 (1989/90).

⁶⁰ Problemy te są typowe dla badań nad dawnymi księgozbiorami, zob. J. Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 260; Grzebień, *Biblioteka biskupa*, s. 95.

⁶¹ Szerzej o tej dyscyplinie teologii zob. M. Brzozowski, *Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI-XVIII)*, DTK, t. 2, cz. 1, s.

⁶² Były to: *Melodia św. Kazimierza*, Kraków 1704; *Nuptiae Agni, gody baranka...*, Kraków 1711;

Dosyć często zaglądamo do kaznodziejskiej spuścizny kanonika krakowskiego, polihistora i encyklopedysty Szymona Starowolskiego (1588-1656). Ogółem kazania Starowolskiego odnotowano w siedmiu parafiach⁶³. Cztery parafie posiadały dzieła jego naśladowcy, wybitnego teologa i moralisty, profesora Akademii Krakowskiej i kanonika katedry wawelskiej Szymona Makowskiego (†1683)⁶⁴. Poczytną pozycją z zakresu homiletyki było także *Dzieło zbawienia ludzkiego*, którego autorem był franciszkanin Antoni Stefanowicz⁶⁵. Czterokrotnie odnotowano kaznodziejskie prace małopolskiego franciszkanina konwentualnego, znawcy Pisma Świętego i Ojców Kościoła Waleriana Gutowskiego (1629-1693)⁶⁶. Do rozpowszechnionych w dekanacie Książ Wielki należały również utwory małopolskiego reformata, kaznodziei i polemisty Franciszka Rychłowskiego (1618-1680)⁶⁷, napotkane w trzech bibliotekach. Także trzykrotnie odnotowano, mające charakter traktatów mariologicznych i chrystologicznych kazania Jacka Liberiusza (1599-1673) kanonika regularnego laterańskiego, profesora Akademii Krakowskiej⁶⁸. Dwie parafie poszczycić się mogły dziełami dominikanina Fabiana Birkowskiego (1566-1636) hagiografa, patrologa, nadwornego kaznodziei królewicza Władysława Wazy, wybitnego mówcy nazywanego „*chryzologiem sarmackim*”, uznawanego za następcę Skargi⁶⁹. Do przygotowania kazań okolicznościowych plebanom w Nasiechowicach i Książu Małym służył *Orator polityczny czyli mowy weselne i pogrzebowe* Kazimierza Jana Wojsznarowicza (†1680) kanonika wileńskiego i sekretarza królewskiego⁷⁰. W indeksie ksiąg parafii Książ Mały widnieją dwie pozycje autorstwa jezuita Szczepana Ponińskiego (1656-1733) kaznodziei trybunału piotrkowskiego⁷¹. Kanonik kolegiaty św. Floriana w Krakowie

Kazań niedzielnych księga pierwsza to jest siedm trąb..., Częstochowa 1713; *Alphabetum Immaculatae Conceptionis SS. Virgis Mariae*, Kraków 1710; zob. SPTK, t. 4, s. 412-414.

⁶³ Z czego najważniejsze zbiory kazań to: *Świątnica Pańska zamykająca w sobie kazania na uroczystości świąt całego roku*, Kraków 1645; *Arka Testamentu zamykająca w sobie kazania niedzielne całego roku*, Kraków 1645-1649; *Wieniec niewiedzący Przepięknej Panny Marii zamykający w sobie kazania na wszystkie jej święta doroczne...*, Kraków 1649; SPTK, t. 4, s. 187-193.

⁶⁴ *Conciones* (na który składały się *Pars hiemalis concionum dominicalium...*, *Pars hiemalis concionum pro festivitibus...*, *Pars aestiva concionum dominicalium...*, oraz *Pars aestiva concionum pro festivitibus...*) wydane w Krakowie w latach 1665-1675; zob. W. Wicher, *Szymon Stanisław Makowski teolog moralista polski z XVII w.*, Kielce 1926, passim.

⁶⁵ *Dzieło zbawienia ludzkiego*, Kraków 1678. J. Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 233 wymienia tylko jego kazania nie podając jakichkolwiek informacji na temat autora; podobnie K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 29, s. 270.

⁶⁶ *Quadrarejymał cały albo kazania w polskim języku ...*, Kraków 1668; zob. SPTK, t. 1, s. 612-613.

⁶⁷ *Kazania na niedziele całego roku*, Kraków 1664; *Kazania na święta całego roku*, Kraków 1657; zob. SPTK, t. 3, s. 535-537.

⁶⁸ *Gwiazda Morska*, Kraków 1670; *Gospodarz nieba i ziemi Jezus Chrystus*, Kraków 1669; zob. SPTK, t. 2, s. 524-525.

⁶⁹ *Kazania na niedziele i święta doroczne*, Kraków 1620-1628; zob. SPTK, t. 1, s. 163-165.

⁷⁰ *Orator polityczny czyli mowy weselne i pogrzebowe*, Kraków 1648; zob. NK, t. 3, s. 413.

⁷¹ Są to: *Król nieba i ziemi Chrystus kazaniem na uroczyste święta wystawiony*, Poznań 1725;

i profesor Akademii Krakowskiej Sebastian Fabian Stryjewicz (1621-1681)⁷² i Stanisław Szczepanowski⁷³ byli reprezentowani swoimi kazaniem w dwóch parafiach. W tym swoistym rankingu najbardziej poczytnych polskich autorów kazań tylko dwunastu pojawia się więcej niż jeden raz w aktach wizytacji. Pozostali reprezentowani są tylko pojedynczymi egzemplarzami swych dzieł. Listę tychże autorów otwierają jezuita Stanisław Bielicki (XVII/XVIII w.)⁷⁴ i Jan Kraszewski (1631-1708)⁷⁵, cysters z Mogiły Gabriel Markiewicz (XVII w.)⁷⁶, kanonik krakowski, profesor i rektor Akademii Krakowskiej Sebastian Piskorski (†1707)⁷⁷, wierszopis i historyk, pijar Idzi Madeyski (1691-1746)⁷⁸. Tylko pleban z Książa Wielkiego dysponował pracami dwóch polskich kaznodziejów okresu zygmuntownskiego jezuita, tłumacza, teologa polemisty Jakuba Wujka (1541-1597)⁷⁹ i najwybitniejszego polskiego mówcy Piotra Skargi⁸⁰. Z innych polskich autorów kazań wymienić jeszcze wypada: jezuitę Jana Wolskiego (1659-1729)⁸¹, Jana Franciszka Włockiego pijara od św. Józefa⁸², jezuitę Franciszka Kowalickiego (1668-1731)⁸³, trynitarza, kaznodzieję i historyka zakonu Onufrego od Najświętszego Sakramentu († 2 poł. XVIII w.)⁸⁴, kanonika kolegiat w Krakowie i Bobowej, kanonistę, profesora Akademii Krakowskiej ks. Klemensa Herkę (1713-1754)⁸⁵, archidiacona poznańskiego Wilhelma Robertsona (†1754)⁸⁶, rek-

oraz *Król Bolesny Chrystus Zbawiciel ...*, Poznań 1723; zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 25, s. 56-57; PEK, t. 31-32, s. 322.

⁷² *Kazania na święta uroczyste Pana Zbawiciela Naszego, Najświętszej Marii Panny i Świętych Pańskich*, Kraków 1680; zob. SPTK, t. 4, s. 218-219.

⁷³ *Kazania niedzielne na cały rok*, Kraków 1761; *Kazania świątalne na cały rok...*, Kraków 1672; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 19, s. 216.

⁷⁴ *Niedziele kaznodziejskie...*, Częstochowa 1712; zob. Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 238; PEK, t. 3-4, s. 374.

⁷⁵ *Impetus bonarum cogitationum ex Evangelis dominicanum totius anni desumpti*, Kalisz 1696; zob. SPTK, t. 2, s. 415.

⁷⁶ *Lutnia wdzięcznie brzmiąca*, Kraków 1695; zob. SPTK, t. 3, s. 67.

⁷⁷ *Kazania na dni pańskie*, Kraków 1706; zob. SPTK, t. 3, s. 374; Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 231.

⁷⁸ *Rok kaznodziejski albo kazania na niedziele całego roku*, Kraków 1741; zob. EK, t. 13, s. 22; Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 254.

⁷⁹ *Postylla katolicka*, Kraków 1573-1575; *Postylla katolicka mniejsza*, Kraków 1579-1580; zob. NK, t. 3, s. 419-424.

⁸⁰ *Kazania na niedziele i święta całego roku*, Kraków 1595; zob. NK, t. 3, s. 236-245.

⁸¹ *Dni Pańskie Słońcem Boskiego Słowa wypogodzone. To jest kazania niedzielne całego roku*, Częstochowa 1714; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, s. 295.

⁸² *Kazania tak w różnych publikach tak i ordynaryjne*, Kraków 1741; zob. Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 248.

⁸³ *Katedra kaznodziei niedzielnego na cały rok*, Sandomierz 1725; zob. NK, t. 2, s. 403.

⁸⁴ *Różeczka Aronowa Najjaśniejsza Nieba i Ziemi Królowa Maria Panna kazaniem wystawiona*, Wilno 1732; zob. J. Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 257.

⁸⁵ *Zabawy przy akademicznych pracach... to jest kazania niektóre publiczniejsze...*, Poznań 1750-1752; zob. SPTK, t. 2, s. 41-43.

⁸⁶ *Charakter nowy dawniejszej próby pióra addytamentami niektórych kazań...*, Poznań 1744; zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 26, s. 318-320.

tora Akademii Lubrańskiego i profesora Akademii Krakowskiej Stanisława Mamczyńskiego (ok. 1750-1761)⁸⁷, bernardyna, kaznodzieję katedry wawelskiej Antoniego Lipiewicza (XVIII w.)⁸⁸ oraz franciszkańskiego teologa ascetycznego i kaznodzieję Fortunata Łosiewskiego (†1751)⁸⁹. Lokalny akcent stanowił zbiór opata jędrzejowskiego a następnie biskupa inflanckiego i kamienieckiego Augustyna Adama Wessela (1678-1738)⁹⁰. Dokładnie nie wiadomo, którymi zbiorami kazań reprezentowani byli jezuici, popularyzator teologii Franciszek Koczorowski (1687-1743)⁹¹, Stanisław Grodzicki (1541-1613)⁹² i Jan Krosnowski (†1694)⁹³. Na koniec omawiania polskich pomocy homiletycznych warto wymienić komentarz do kazań bpa Ratyzbony Alberta Wielkiego autorstwa historyka i heraldyka Szymona Okolskiego (1580-1653)⁹⁴.

Zdecydowanie rzadziej w kościołach na terenie dekanatu Książ Wielki spotykane były pisma zagranicznych kaznodziejów. Najwięcej było ich w samym Książu Wielkim. Znajdowały się tam (w liczbie trzech egzemplarzy) kazania niemieckiego kaznodziei i egzegety Jana Wilda zwanego Ferusem (1494-1554)⁹⁵, nadto homilie profesora filozofii i teologii w Tybindze Gabriela Biela (†1494)⁹⁶, bliżej niezidentyfikowane *Sermones dominicales* słynnego francuskiego kaznodziei, kanonika w Chartres i doktora Sorbony Jodoka Clichtoveusa (†1543)⁹⁷, *Sermones* jezuitę, współtowarzysza Ignacego Loyoli – Alfonsa Salmeronisa (1514-1585)⁹⁸, *Homiliae* niemieckiego kaznodziei i teologa kontrowersyjnego, profesora w Ingolstadt Jana Ecka (1486-1543)⁹⁹, *Homiliae* belgijskiego minoryty Jana Royardusa (†1547)¹⁰⁰ oraz *Apparatus Concionator* hiszpańskiego jezuitę Franciszka Labata (†1613)¹⁰¹. Listę obcych autorów kazań zamykają proboszcz

⁸⁷ *Chwała Bogu w niektórych mowach kaznodziejskich sercem i ustami niedawno... ogłoszona...*, Poznań 1738; zob. SPTK, t. 3, s. 49-50.

⁸⁸ *Kazania postne*, Kraków 1745; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 21, s. 301; PEK, t. 23-24, s. 350.

⁸⁹ *Rozmyśl na zmysł to jest kazania o pięciu zmysłach ludzkich...*, Kraków 1735; zob. SPTK, t. 2, s. 576.

⁹⁰ *Droga do pobożności albo wprawa do takowego Ewangelii rozważania...*, Warszawa 1728; zob. SPTK, t. 4, s. 408-409.

⁹¹ SPTK, t. 2, s. 316-317.

⁹² Tamże, t. 1, s. 592-594.

⁹³ Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 2, s. 219.

⁹⁴ *Praeco Verbi Divini*, Kraków 1649; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 23, s. 312.

⁹⁵ *Postilla*, Moguncja 1552-1555; zob. PEK, t. 41-42, s. 292; Hurter, *Nomenclator*, t. 1, s. 94, t. 2, szp. 1486-1488.

⁹⁶ *Sermones de tempore*, Tybinga 1500; zob. Hurter, *Nomenclator*, t. 4, szp. 819; PEK, t. 3-4, s. 373.

⁹⁷ EK, t. 3, s. 416.

⁹⁸ PEK, t. 35-36, s. 33.

⁹⁹ *Homiliae*, I-III Ingolstadt 1530-1531, IV Augsburg 1534, V Ingolstadt 1539; zob. LTK, b. 3, kol. 441-442.

¹⁰⁰ Hurter, *Nomenclator*, t. 4, szp. 1345.

¹⁰¹ *Apparatus Concionator*, wyd. 1621; zob. J. Pelczar, *Zarys dziejów*, t. 3, s. 422.

w Ingolstadt, jezuita Mathias Faber (1587-1653)¹⁰², jezuita Jan Maior (1542-1608) ze *Speculum exemplorum*¹⁰³, niemiecki kartuz, kaznodzieja i pisarz ascetyczny Joannes Justus Lanspergus (1490-1539)¹⁰⁴ oraz nieznanym bliżej Tomasz de Truxillo¹⁰⁵.

Pośród kleru parafialnego rozpowszechnione były katechizmy i dzieła z zakresu teologii pastoralnej¹⁰⁶, a więc wszystkie pozycje, które wspierały duchownych w codziennej pracy duszpasterskiej. Katechizmy rzymskie odnotowano w Sławicach, Książu Małym i Mstyczowie. Biblioteka parafialna w Radziemicach posiadała popularne dzieła norbertanina, kanonika pułtuskiego Jana Stanisława Kostki Wujkowskiego (XVIII w.)¹⁰⁷ oraz jezuitę Marcina Hińczy (1592-168)¹⁰⁸. Najwięcej dzieł pastoralnych znajdowało się w księgozbiórce w Książu Wielkim. Były tam: katechizmy niemieckiego jezuitę bł. Piotra Canisciusa (Kanicjusza)¹⁰⁹ oraz Fryderyka Nausea (Blanci Campiani 1480-1552) bpa wiedeńskiego¹¹⁰, popularne dzieło wybitnego kanonisty Wilhelma Durandusa (†1295)¹¹¹, a także *Summa summarum* dominikanina Sylvestra Prieriasa (1456-1523)¹¹². Pleban z Kaliny posiłkował się zaś pracą bernardyna Mercatora¹¹³ i *Manuale Parochorum* Karola Boromeusza. Duże znaczenie dla duszpasterstwa parafialnego miały w końcu listy pasterskie biskupów krakowskich. W Słaboszowie przechowywano listy bpa Felicjana Konstantego Szaniawskiego z 1720 r. i bpa Jana Aleksandra Lipskiego z 1737 r. W Książu Wielkim znajdujemy natomiast *Reformationes Generales ad Clerum et Populum* bpa Marcina Szyszkowskiego z 1621 r.

Przydatne w pracy duszpasterskiej były traktaty z teologii moralnej¹¹⁴. Najstarszym dziełem z tego zakresu w omawianym dekanacie była Suma św. Tomasza z Akwinu przechowywana w Książu Wielkim i Łętkowicach. Niezwykle rozpowszechnione w Europie, bo mające ponad dwieście wydań, dzieło niemie-

¹⁰² *Conciones novae*, Antwerpia 1647; zob. PEK, t. 11-12, s. 178-179.

¹⁰³ Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 22, s. 247. Dzieło to zostało przetłumaczone na język polski przez Samuela Wysockiego i wydane w Krakowie w 1612 r.

¹⁰⁴ *Sermones*, Köln 1554-1556; zob. LTK, b. 6, kol 383. Dzieło to znajdowało się w zakrystii łętkowickiej świątyni jeszcze w XX wieku. Był to gruby tom, dobrze zachowany w tłoczonej oprawie z napisem „Joannis Justi Lanspergi Bavari carthusiani omnium Epistolarum et Evangeliorum dominicalium to. anni enarrationes etc. Wyd. kolońskie MDXLII, zob. Wiśniewski, *Dekanat*, s. 110.

¹⁰⁵ Pelczar, t. 3, s. 267.

¹⁰⁶ Więcej na temat teologii pastoralnej zob. M. Jabłoński, *Teoria duszpasterstwa (wiek XVI-XVIII)*, DTK, t. 2, cz. 1

¹⁰⁷ *Chleb duchowny... albo katechizm*, Kalisz 1733; zob. SPTK, t. 4, s. 478-479.

¹⁰⁸ *Głos Pański z Ewangelii Adwentowych z naukami...*, Wilno 1643; zob. SPTK, t. 2, s. 50-51; Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, s. 200.

¹⁰⁹ LTK, b. 2, kol. 923.

¹¹⁰ PEK, t. 27-28, s. 334-335.

¹¹¹ *Rationale Divinorum officiorum*, Moguntiae 1453; zob. PEK, t. 9-10, s. 198.

¹¹² PEK, t. 31-32, s. 421.

¹¹³ *Nucleus Catechisticus*, Coloniae 1692; zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 22, s. 295.

¹¹⁴ Więcej na ten temat zob. J. Bajda, *Teologia moralna (kazuistyczna) w XVII-XVIII wieku*, DTK, t. 2, cz. 1

ckiego teologa kazuisty Henryka Busenbauma (1600-1627) pt. *Medulla theologiae moralis*¹¹⁵ znajdowało się tylko w Radziemicach, zaś jego rozszerzona przez niemieckiego jezuitę Claudiusza Lacroix (1652-1714) wersja w Sławicach¹¹⁶. Pozostali autorzy traktatów moralnych, których dzieła figurują w spisach książek parafialnych dekanatu Książ Wielki to: kanonik z Antwerpii Wawrzyniec Bayerlnick (1578-1627)¹¹⁷, doktor Sorbony, proboszcz w Paryżu, a następnie bp Rodez Ludwik Abelly (1604-1691)¹¹⁸. Z polskich moralistów wskazać trzeba dominikanina Mikołaja z Mościsk (1559-1632)¹¹⁹, krakowskiego dominikanina i moralisty Ferdynanda Januszowskiego Ohma (1639-1712)¹²⁰, jezuitę profesora Akademii Wileńskiej Jakuba Bartoła (1670-1753)¹²¹, a zwłaszcza Szymona Makowskiego¹²².

Do działu teologii moralnej lub ascetycznej zaliczyć też należy podręczniki dobrego umierania¹²³ autorstwa nieznanego bliżej Jana Baptisty de Vilela¹²⁴, wielkopolskiego reformata Klemensa Bolesławiusza (ok. 1625-1689)¹²⁵ a także niezidentyfikowane *Modus iurandi moribundus* i *Trojakię na dobrą śmierć przygotowanie*.

Rozwijaniu życia wewnętrznego duchowieństwa służyły dzieła ascetyczne – wszelkiego rodzaju rozmyślenia i rozważania¹²⁶. Z prac reprezentujących ascetykę na pierwszym miejscu wymienić należy utwór o charakterze modlitewnika z rekolekcjami, sposobem słuchania mszy św., z medytacjami i przygotowaniem do dobrej śmierci *Viator Christianus in patriam tendens per moctus anagogicus* opata cysterskiego w Koprzywnicy Antoniego Krzesimowskiego (†1706)¹²⁷. Inni teologowie ascetyczni, po których dzieła sięgano w farach dekanatu Książ Wielki to: penitencjarz katedry wrocławskiej Michał Rychalski (1654-1688)¹²⁸, uznawany za ojca polskiej teologii ascetycznej reformata Chryzostom Dobrosielski (ok. 1605-1676)¹²⁹, dominikanin Paweł Ruszel (1593-1658)¹³⁰, Adam Augustyn Wessel

¹¹⁵ *Medulla theologiae moralis*, Monastyr 1650; zob. PEK, t. 5-6, s. 231.

¹¹⁶ *Medulla theologiae moralis*, Rawenna 1761; zob. EK, t. 11, s. 567.

¹¹⁷ *Promptuarium morale super Evangelia totius anni*, Coloniae 1625; zob. PEK, t. 3-4, s. 293.

¹¹⁸ *Medulla theologica*, Cracoviae 1709; zob. PEK, t. 1-2, s. 9.

¹¹⁹ *Theologia moralis ...*, Cracoviae 1683; zob. SPTK, t. 3, s. 118-120.

¹²⁰ *Sententiae thomisticae ...*, Kraków 1696; zob. SPTK, t. 2, s. 169.

¹²¹ *Corona decenni explanationes theol. Moralis*, Varsoviae 1726; zob. SPTK, t. 1, s. 115-116.

¹²² *Explanatio Decalogi*, Kraków 1682; zob. W. Wicher, *Szymon Makowski*, s. 189-190.

¹²³ Szerzej o tej kategorii druków zob. G. Huszał, *Przygotowanie do dobrej śmierci w XVII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 31 (1983) z. 2, s. 105-149.

¹²⁴ *Praxis iurandi aegros ad Bene Moriendum*, Cracoviae 1664; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, s. 10.

¹²⁵ *Homo bene moriens ...*, Olivae 1685; zob. SPTK, t. 1, s. 189-190.

¹²⁶ Szerzej zob. K. Górski, *Teologia ascetyczno-mistyczna (wiek XVI-XVIII)*, DTK t. 2, cz. 1.

¹²⁷ *Viator Christianus in patriam tendens per moctus anagogicus*, Kraków 1684; zob. SPTK, t. 1, s. 436-437; PEK, t. 23-24, s. 77.

¹²⁸ *Quadrige sacerdotum ad coelum ...*, Olivae 1686; zob. SPTK, t. 3, s. 354.

¹²⁹ *Summarium asceticae et mysticae theologiae*, Cracoviae 1655; zob. SPTK, t. 1, s. 402-404; Górski, *Teologia ascetyczno-mistyczna*, s. 444-448.

¹³⁰ *Skarb nigdy nie przebrany*, Lublin 1655; zob. SPTK, t. 3, s. 254. Praca ta zawiera wiele cen-

(1678-1735)¹³¹, bernardyn Jan Kapistran Szysiecki (ok. 1680-1753)¹³², jezuita Adrian Miaskowski (1657-1737)¹³³, niemiecki jezuita, spowiednik cesarzowej Amalii Maksymilian Dufrene († 1765)¹³⁴, lekarz, polemista i pisarz ascetyczny Kasper Wilkowski (VXVI w.)¹³⁵, Vincenty Bruno z Rimini¹³⁶, norbertanin, kanonik pułtuski Jan Stanisław Kostka Wujkowski¹³⁷, włoski kardynał Robert Bellarmin (1542-1621)¹³⁸, jezuita, profesor Akademii Wileńskiej Jerzy Tyszkiewicz (ok. 1571-1625)¹³⁹.

W XVIII stuleciu czasy wielkich sporów teologicznych minęły, w związku z tym coraz rzadziej w bibliotekach parafialnych rejestrowano dzieła z zakresu teologii polemiczno-dogmatycznej¹⁴⁰. W kwestie dogmatyki i polemiki religijnej plebanów w dekanacie Książ Wielki wprowadzały dzieła: jezuita Adriana Miaskowskiego¹⁴¹, jezuita, spowiednika cesarza Ferdynanda II Martina Becanusa (1563-1624)¹⁴², bpa chełmskiego i warmińskiego, kardynała Stanisława Hozjusza (1504-1579)¹⁴³, jezuita i kanonista Ignacego Głowackiego (1667-1729)¹⁴⁴, proboszcza jednej z parafii na Spiszu Kazimierza Kantego Młynarskiego (XVII/XVIII w.)¹⁴⁵, wybitnego polskiego polemisty Marcina Śmigleckiego (1564-1619)¹⁴⁶, Jakuba Wujka¹⁴⁷, a w szczególności Adama z Opatowa¹⁴⁸. Na koniec wspomnieć można nieokreślone *Controversiae* Alfonsa Mendosy i wreszcie zupełnie nieznane *Asertionis Lutheranae Confutativ*.

nich informacji na temat kultu Krzyża Św.

¹³¹ *Mysli pokutującego człowieka ...*, Kraków 1724; zob. SPTK, t. 4, s. 408-409.

¹³² *Firma quisensum ...*, Poznań 1747; zob. SPTK, t. 4, s. 295-296.

¹³³ *Expeditia salutis via per exercitia spiritualia*; zob. SPTK, t. 3, s. 101.

¹³⁴ *Sacerdio aut sanctus aut verprobus*, Augasburg 1734; zob. PEK, t. 9-10, s. 177-178.

¹³⁵ *Desiderosus albo ścieżka do miłości Bożej*, Kraków 1589; zob. SPTK, t. 4, s. 435-436.

¹³⁶ *Skarbnica tajemnic boskich albo rozmyślania żywota i męki Pana i Boga naszego*, Kraków 1693; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 13, s. 377.

¹³⁷ *Medytacje*, Warszawa 1742; zob. SPTK, t. 4, s. 278-279.

¹³⁸ *De aeterna felicitate*, Rzym 1616; zob. PEK, t. 3-4, s. 194-196.

¹³⁹ *De perfectione Christiana*, Cracoviae 1624; zob. SPTK, t. 4, s. 363-364.

¹⁴⁰ Szerzej o tej dyscyplinie teologii zob. M. Rechowicz, *Teologia pozytywno-kontrowersyjna. Szkoła polska w XVI wieku*, w: DTK, t. 2, cz. 1; B. Natoński, *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII-XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo*, w: DTK, t. 2, cz. 1.

¹⁴¹ *Deus in essentia unus in Personis trinus*, Pragae 1723; *Deus Homo seu Incarnatio Verbi divini*, Pragae 1728; zob. SPTK, t. 3, s. 101.

¹⁴² *Compendium manualis controversiarum*, Mainz 1623; zob. EK, t. 2, s. 92.

¹⁴³ *Confesio fidei catholicae christiana*, Kraków 1553; zob. SPTK, t. 2, s. 68-75.

¹⁴⁴ *Gladius Evaginatedus*, Kalisz 1725; zob. SPTK, t. 1, s. 53.

¹⁴⁵ *Sermones familiares*, Cracoviae 1701; zob. SPTK, t. 3, s. 148-149; Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 22, s. 460.

¹⁴⁶ *O bóstwie przedwiecznym syna Bożego*, Wilno 1595, zob. NK, t. 3, s. 325-327.

¹⁴⁷ *O Bóstwie Syna Bożego i Ducha Świętego przeciw Żydom, Mahometanom, Arianom,...*, Kraków 1590; zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, s. 381.

¹⁴⁸ *Tractatus de sacramentis in genere et specia*, Cracoviae 1642; zob. F. Bracha, *Adam Opatowski (1574-1647). W 300-letnią rocznicę śmierci*, „Nasza Przeszłość”, t. 3, 1947, s. 132.

Niezwykle rzadko w staropolskich księgozbiorach tak parafialnych jak i prywatnych występowała Biblia¹⁴⁹. Na terenie dekanatu ksiąskiego odnotowano Pismo Św. tylko w czterech kościołach (z czego w Radziemicach w dwóch egzemplarzach). Nieco częściej w bibliotekach farnych pojawiały się komentarze do Pisma Św.¹⁵⁰ Największy zbiór tego typu literatury posiadał kościół w Książu Wielkim. Były tam *Interpretationes* kartuza Dionizego de Ryckel (1402-1471)¹⁵¹, komentarze hiszpańskiego jezuita Antoniego Velasqueza (†1669)¹⁵², nieokreślone bliżej *Enarrationes* niemieckiego kartuza Jana Justusa Lanspergusa (1490-1539)¹⁵³, komentarze hiszpańskiego jezuita, profesora w Combrze i Evorze Blasiusa Viegasa (†1599)¹⁵⁴, nieznanne komentarze Haymona (†853) benedyktyna z Fuldy, bpa Halberstadt, ucznia Alkuina¹⁵⁵, atakże *Concordantiae Bibliorum i Lexicon Biblicum*, o których to jednak nic bliższego powiedzieć nie można. W innych bibliotekach natrafiano na komentarze franciszkanina z Nawary Dydaka Stelli¹⁵⁶ i belgijskiego minoryty Antoniusa Broickwy de Koenigsten (†1541)¹⁵⁷. W tym miejscu wymienić jeszcze warto dzieło *Sepultura viventium* bożogrobca Jakuba Radlińskiego (ok. 1680-1762) pełniące rolę komentarza do psalterza¹⁵⁸.

Bardzo słabo w księgozbiorach parafialnych wczesnonowożytnej Polski reprezentowana była historia Kościoła. Ten dział w bibliotekach parafialnych dekanatu Książ Wielki reprezentują jedynie roczniki Cesara Baroniusza (1538-1607) włoskiego historyka Kościoła, kardynała i kaznodziei¹⁵⁹ odnotowane w Książu Wielkim oraz dzieło poświęcone historii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, paulina, mariologa i historyka Ambrożego Nieszporokowica (1634-1703)¹⁶⁰.

W skromnej liczbie reprezentowane są też żywoty świętych¹⁶¹. W Książu Małym przechowywano obszerny, bo liczący 900 stron zbiór żywotów greckich i egipskich ojców pustyni przetłumaczony na prośbę Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej przez Sebastiana Piskorskiego¹⁶², a ponadto Żywot Michała

¹⁴⁹ Por. Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 261, Wyczawski, *Biblioteki parafialne*, s. 33, K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne*, s. 31-32, 87-150, Główna, *Księgozbiory duchowieństwa*, s. 25.

¹⁵⁰ Szerzej na ten temat zob. W. Smereka, *Bibliotyka polska (wiek XVI-XVII)* w: DTK, t. 2, cz. 1.

¹⁵¹ PEK, t. 9-10, s. 226-228.

¹⁵² *Commentarium in Epistolam b. Pauli Ap. ad Philipenses*; zob. H. Hurter, *Nomenclator*, t. 2, szp. 148.

¹⁵³ LTK, b. 6, kol. 383.

¹⁵⁴ *Commentarium in Apocalipsium*, Eborae 1601; zob. H. Hurter, *Nomenclator*, t. 1, s. 94.

¹⁵⁵ PEK, t. 15-16, s. 67.

¹⁵⁶ *Komentarz na Ewangelie św. Łukasza*, Salamanka 1581; zob. PEK, t. 37-38, s. 128.

¹⁵⁷ *In quatuor Evangelia Enarrationes*, Coloniae 1539; zob. Hurter, *Nomenclator*, t. 4, szp. 1281.

¹⁵⁸ SPTK, t. 3, s. 479-481.

¹⁵⁹ *Annales Ecclesiastici*, Antwerpiae 1597; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 1, s. 376; PEK, t. 3-4, s. 122.

¹⁶⁰ *Odrobiny stołu królewskiego ...*, Kraków 1683; zob. SPTK, t. 3, s. 374.

¹⁶¹ Charakterystykę hagiografii polskiej w okresie przedrozbiorowym przedstawiła U. Borkowska, *Hagiografia polska (wiek XVI-XVIII)*, DTK, t. 2, cz. 1.

¹⁶² *Żywoty Ojców ...*, Kraków 1688; zob. SPTK, t. 3, s. 210-212.

Giedroycia pióra lwowskiego kanonika, profesora Akademii krakowskiej Jana z Trzciany (ok. 1510-1730)¹⁶³ oraz *Vitae S. Vladislai Regni Hungariae*. W Radziemicach zgromadzono natomiast *hagiograficzny utwór* Piotra Skargi¹⁶⁴, a także *Beatyfikację Wielkiego Sługi Bożego Wincentego a Paulo*¹⁶⁵.

Jeśli chodzi o prawo kanoniczne¹⁶⁶, to i tu panował niedostatek. W Księżu Wielkim znajdował się słynny *Corpus Iuris Canonici*¹⁶⁷ oraz *Conciliorum Tridentinum*. Ustawy synodalne to *Synodus dioeciesana Luceorrierusis celebrata* (1607) Marcina Szyszkowskiego w Sławicach oraz *Synodorum Diakonorum Liber*. Nadmienić też należy, że radziemicka biblioteka posiadała także *Index librorum prohibitorum*¹⁶⁸. W Księżu Małym z kolei przechowywano dzieło prawnicze pióra profesora Akademii Wileńskiej i Akademii Lubrańskiego, Stanisława Mamczyńskiego (ok. 1700-1761)¹⁶⁹, stanowiące traktat o zadaniach komisarza dokonującego z ramienia oficjała czynności procesowych.

Pisma Ojców Kościoła: św. Bazylego Wielkiego i św. Cyryla¹⁷⁰ napotkano jedynie w Księżu Wielkim.

Spis literatury teologicznej zamykają dzieła poświęcone liturgii. Pierwsze autorstwa G. Rippela przetłumaczone na język polski przez reformata Protazego Neweraniego (1702-1743) stanowi opis zwyczajów liturgicznych¹⁷¹. Drugie z kolei to pismo pióra jezuita Tomasza Młodzianowskiego (1622-1686)¹⁷².

Bardzo skromnie przedstawia się literatura świecka w księgozbiorach parafialnych dekanatu Książ Wielki. Podzielona została ona na dwa działy: naukę i literaturę piękną.

Do pierwszej grupy zaliczyć trzeba słowniki i gramatyki. W Łętkowicach znajdował się *Dictionarium linguae latinae* oraz *Ortographiae Commentariarorum Grammaticorum Joannis Tertilli Aretini*, zaś w Księżu Wielkim pod sformułowaniem *Knapiusz* rozumieć należy jeden ze słowników Grzegorza Knapskiego (1564-1639) jezuita, leksykografa i dramatopisarza¹⁷³. Sztuki wymowy proboszcz

¹⁶³ *Żywot błogosławionego Michała Gedroycia ...*, Kraków 1615; zob. SPTK, t. 2, s. 149-150.

¹⁶⁴ *Żywoty Świętych*, Wilno 1579; zob. NK, t. 3, s. 236-237.

¹⁶⁵ *Beatyfikacja Wielkiego Sługi Bożego Wincentego a Paulo*, Kraków 1615; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, s. 42-43.

¹⁶⁶ Szerzej: A. Petrani, *Historia prawa kanonicznego (wiek XVI-XVIII)*, DTK, t. 2, cz. 1, s. 512-513.

¹⁶⁷ *Corpus Iuris Canonici*, Rzym 1582; zob. H. E. Wyczawski, *Biblioteki parafialne*, s. 62.

¹⁶⁸ W Polsce Indeks Ksiąg Zakazanych wydrukowany został w 1603 i 1617 r. w Krakowie oraz w Zamościu w 1604 r. W Radziemicach mogło też znajdować się któreś z zagranicznych wydań indeksu, np. rzymskie z roku 1704 czy 1758; zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 8, s. 565-566.

¹⁶⁹ *Praxis commissarialis fori spiritualis compendiosissima*, Posnaniae 1738; zob. SPTK, t. 3, s. 49-50.

¹⁷⁰ Bazyli Wielki, *Opera*, Bazylea 1540; Św. Cyryl, *Opera*, Paryż 1572; zob. Rył, *Biblioteka katedralna.*, t. 36, 1978, s. 215.

¹⁷¹ *Ozdoba kościoła katolickiego to jest ceremonie, których kościół [...] zwykł zażywać*, Lwów 1739; zob. SPTK, t. 3, s. 200.

¹⁷² *Liturgia seu modus celebrandi*, Warszawa 1754; zob. SPTK, t. 3, s. 143-146.

¹⁷³ NK, t. 2, s. 328-330.

w Książu Małym uczył się czytając pracę jezuitę Cypriana Soareza (1547-1617) *Rhetoricae libri tres*¹⁷⁴. Z dziedziny filozofii wspomnieć trzeba przede wszystkim podręcznik tej dyscypliny, którego autorem był Szymon Makowski¹⁷⁵. Być może pozycja określona w inwentarzu małoksiąskim jako *Propheta*, to filozoficzno-medyczne dzieło słynnego filozofa i przyrodnika Konrada Gesnera¹⁷⁶. W bibliotece w Książu Wielkim odnotowane zostały też dwie pozycje z zakresu arytmetyki: pierwsza profesora Akademii Krakowskiej Jana Brożka (1585-1652)¹⁷⁷, druga profesora Akademii Wileńskiej, jezuitę Wojciecha Tylkowskiego (1625-1695)¹⁷⁸. Historię powszechną Tytusa Liviusza zasygnalizowano w Nasiechowicach jako *Annales Titii Livii*¹⁷⁹. W Książu Wielkim przechowywano jedyne w całym dekanacie dzieło geograficzne portugalskiego jezuitę, profesora filozofii w Combrze i Evorze Sebastiana Barradasa (1542-1615)¹⁸⁰.

Jeszcze rzadsze były pozycje z zakresu literatury pięknej. Z autorów starożytnych w Książu Małym znajdowała się *Opera* łacińskiego pisarza i filozofa Luciusa Caeliusa Firmaniusa (ok. 250-ok. 330)¹⁸¹. Dzieło zasygnalizowane w Książu Wielkim jako *Tabulae Terrentii*, to zapewne jakieś komedie rzymskiego dramaturga Publiusza Terentiusza Afera (II w. p.n.e.)¹⁸². Z polskiej literatury pięknej czytano utwory jezuitę i wierszopisa Piotra Kwiatkowskiego (1664-1747)¹⁸³ oraz naśladowcy pisarzy antycznych Horacego i Owidiusza Jana Damascena Kalińskiego (1664-1726) poety i kaznodzieja pijarskiego¹⁸⁴.

Cechą charakterystyczną zawartości parafialnych księgozbiorów dekanatu Książ Wielki jest duża różnorodność pojedynczych egzemplarzy dzieł. Żadna pozycja nie uzyskała w świetle zgromadzonych materiałów znacznej przewagi nad innymi. Powyższa uwaga odnosi się też do autorów.

Analiza zasobów bibliotek parafialnych nie pozostawia wątpliwości, że przeważały (nieznacznie) pisma polskich autorów (ok. 55%) nad obcymi (45%). 57% wykazanych autorów to zakonnicy. Spośród tej grupy 25% stanowią jezuitę, a 14% księży różnych odłamów rodziny franciszkańskiej.

Czytano przede wszystkim po łacinie (64% dzieł) i po polsku (32%)¹⁸⁵. Tylko w Książu Wielkim napotkano kilka książek w języku francuskim i włoskim.

¹⁷⁴ *Rhetoricae libri tres*; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 28, s. 341.

¹⁷⁵ *Cursus philosophicus*, Cracoviae 1679-1681; zob. W. Wicher, *Szymon Makowski*, s. 127.

¹⁷⁶ K. M. Kowalski, *Księgozbiory*, s. 131, przyp. 3.

¹⁷⁷ *Arithmetica integrorum*, Cracoviae 1620; zob. SPTK, t. 1, s. 251-220.

¹⁷⁸ *Arithmetica curiosa*, Cracoviae 1668; zob. SPTK, t. 4, s. 358-362.

¹⁷⁹ *Fasti Romanorum Liviani hoc est annorum*, Gdańsk 1676; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 21, s. 556-557.

¹⁸⁰ *Itinearium filiorum ex Israel ex egypto*, Antwerpiae 1612; zob. Hurter, *Nomenclator*, t. 1, s. 187-188; PEK, t. 3-4, s. 122.

¹⁸¹ SPA, s. 282-283.

¹⁸² Tamże, s. 446-448.

¹⁸³ *Teatr życia ludzkiego*, Kraków 1736; zob. NK, t. 1, s. 436-437.

¹⁸⁴ *Zodiacus Caeli Sarmatici*, Varsoviae 1715; zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 19, s. 59.

¹⁸⁵ Należy zaznaczyć, że statystykę tę, podobnie jak poprzednią zawyża księgozbiór w Książu Wielkim, gdzie obcy twórcy i ich łacińskie dzieła odniosły drugoczącą przewagę nad polskimi autorami i polskim językiem.

Przeważały wydania polskie (główne ośrodki wydawnicze to: Kraków, Poznań, Warszawa, Kalisz, Częstochowa, Lublin, Wilno i Sandomierz) ale były także egzemplarze zagraniczne, wydane w Kolonii, Antwerpii, Moguncji, Ingolstadt, Monastyrze, Rawennie, Tybindze i Bazylei.

Udało się ustalić daty wydań 140 tytułów książek, co ilustruje wykres nr 1. Oczywiście wskazano jedynie daty pierwszych wydań gdyż źródło nie pozwala na dokładne ustalenia w tym względzie. 19% tytułów wydanych zostało jeszcze w XVI w. lub wcześniej, 50% w XVII w. Jedynie 31% dzieł to druki osiemnastowieczne. Porównując, dzięki przedstawionemu poniżej wykresowi, daty pierwszych edycji książek z datą wizytacji dekanatu Książ Wieki zauważyć trzeba, że dzieli je kilkadziesiąt a nawet kilkaset lat. Brak świeżych tytułów w parafialnych księgozbiorach świadczy o ich drugorzędnej roli w życiu intelektualnym duchowieństwa. Stanowiły one jedynie „rodzaj jakiegoś instytucjonalnego antykwariatu, gdzie składowano używane książki i skąd je zabierano”¹⁸⁶. Znaczenie podstawowe zapewne musiały mieć, nie zarejestrowane w 1783 r. biblioteki osobiste. Jak jednak było w rzeczywistości nie wiadomo, dlatego też w tym zakresie nie można wyjść poza domysły.

W okresie przedrozbiorowym księgozbiory parafialne powstawały i narastały przede wszystkim drogą darowizn i zapisów testamentalnych dokonywanych przez duchownych na rzecz swoich parafii, rzadziej zaś dzięki planowym i systematycznym zakupom¹⁸⁷. Natomiast sytuacje takie jak w Żółkwi, gdy biblioteka farna zasilana była dzięki książkom z rąk świeckich donatorów¹⁸⁸, były zapewne sporadyczne. Akta wizytacji dekanatu Książ Wielki na temat genezy księgozbiorów przeważnie milczą, poza jednym przypadkiem, mianowicie wizytator wspomina, że książki w kościele w Radziemicach pochodzą z daru plebana tegoż kościoła księdza Jana Jarzeńskiego (Jarzyńskiego)¹⁸⁹. Skądinąd wiadomo, że bibliotekę w Książu Wielkim zaopatrzył dzięki swemu zapisowi ks. Adam Brachman, proboszcz w latach 1763-1782¹⁹⁰.

Niezwykle interesującym, ale wobec milczenia w tej sprawie źródeł trudnym do rozwiązania problemem jest miejsce i sposób przechowywania parafialnych księgozbiorów. Przeważnie książki umieszczano w zakrystiach, w szafach lub skrzyniach, rzadziej w skarbcach¹⁹¹. Pozycje nieużywane składowano w rozma-

¹⁸⁶ Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 270.

¹⁸⁷ Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 253-254; W. Olszewicz, *Z dziejów bibliotek i miłośnictwa książki w Polsce w XVIII w.*, RB, 12 (1968) s. 58-60.

¹⁸⁸ J. Mayer, *O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej, Jana Żółkiewskiego i Teofili Sobieskiej dla kościoła parafialnego w Żółkwi*, PB, 7 (1933) z. 4, s. 163-171.

¹⁸⁹ AKMKr, AV 54, s. 239: „Książki te ofiarowane są kościołowi przez Ś.P. JM księdza Jana Jarzyńskiego plebana niegdysiejszego tego kościoła z obowiązkiem owych następców aby pilnie były przechowywane, którego pobożna myśl aby swój skutek mocą niniejszej wizyty wszystkich następnych obowiązujemy [...] aby ten kosztowny skarb szanowali i bez uszkodzenia zachowali na zawsze”. Jan Jarzeński był plebanem kościoła radziemickiego w latach 1736-1740, zob. Wiśniewski, *Dekanat*, s. 200.

¹⁹⁰ Wiśniewski, *Dekanat*, s. 83.

¹⁹¹ Por. Kowalski, *Księgozbiory parafialne*, s. 25-28; J. Szymański, *Archiwum i biblioteka pa-*

tych składzikach i stryszkach¹⁹². Protokoły wizytacji Poniatowskiego nie przekazują na ogół jak wyglądało przechowywanie bibliotek w kościołach parafialnych na terenie dekanatu ksiąskiego. Wiadomo jedynie, że zarówno w Książu Wielkim jak i w Łętkowicach książki umieszczono w zakrystii w specjalnych szafach¹⁹³. Podobnie zapewne było w innych świątyniach. Jedynie w Miechowie bogaty księgozbiór klasztorny umieszczono w osobnym pomieszczeniu nad kruchtą¹⁹⁴.

Nie wszędzie jednak należycie dbano o książki, a najmniej bodaj w Nasiechowicach, gdzie tamtejszy księgozbiór w znacznej części uległ zniszczeniu – zgnił¹⁹⁵. I w innych parafiach stan książek nie był zadowalający, często ich oprawy były zepsute, karty podarte, a niektóre księgi doczekały wizytacji za ledwie w kawałkach¹⁹⁶. Nie dziwi więc fakt, że notariusz wizytacyjny nierzadko zamieszczał notkę o konieczności reparacji uszkodzonych pozycji¹⁹⁷.

Zdumiewa fakt, że o ile w ustawodawstwie kościelnym dosyć często podnoszono temat bibliotek parafialnych, nakazując ich zaopatrywanie w najnowsze publikacje teologiczne, a niekiedy nawet zestawiając spisy „obowiązkowych lektur” dla parafialnego kleru, o tyle egzekwowanie tych postanowień pozostawiało wiele do życzenia¹⁹⁸. Niezwykle bowiem rzadko zdarzało się, aby w zaleceniach powizytacyjnych zwróconą uwagę na brak czy szczupłość biblioteki, nie mówiąc o nakazie zakupu nowych książek¹⁹⁹.

Reasumując wizytacja Poniatowskiego z 1783 r. we wszystkich parafiach dekanatu ksiąskiego zastała księgi liturgiczne. Biblioteki stwierdzono w 11 z 16 parafii. Analiza zawartości bibliotek parafialnych dekanatu Książ Wielki oparta na identyfikacji i klasyfikacji gatunkowej książek nie pozostawia żadnych wątpliwości, że zgromadzono w nich w zasadzie jedynie literaturę teologiczną. Przewaga pomocy homiletycznych, dzieł pastoralnych, ascetycznych i poświęconych teologii moralnej świadczy o ich wybitnie użytkowym charakterze. Wszystkie te pozycje wspierać miały duchownych zarówno w konfesjonale jak i na ambonie. Kler parafialny mniejsze znaczenie natomiast przywiązywał do przeżywającej swój zmierzch dogmatyki i polemiki religijnej, a niemal zupełnie nie interesował się

rafialna w Wojniczu, ABMK, 2 (1962) z. 1-2, s. 174; Moskał, *Biblioteki parafialne*, s. 86-79.

¹⁹² Kracik, *Biblioteki parafialne*, s. 268; Kowalski, *Księgozbiory parafialne*, s. 25-28.

¹⁹³ AKMKr, AV 54 s. 246: w kościele w Łętkowicach „[...] dwie ściany tej zakrystii [...] zabudowane szafami z których w jednej biblioteka kościelna”; zaś w Książu Wielkim, AKMKr, AV 54, s. 308: „w zakrystii dwie szafy w jednej z nich biblioteka kościelna”.

¹⁹⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 1: *Województwo krakowskie*, z. 8: *Powiat miechowski*, Warszawa 1953, s. 21.

¹⁹⁵ AKMKr AV 54, s. 256: „[...] prócz wyrażonych były jeszcze i inne [księgi] [...] lecz przez złą konserwację pogniły”.

¹⁹⁶ Przykładowo w Sławicach, AKMKr, AV 54, s. 268: „wszystkie te książki w złej oprawie, podarte”; zaś w Kozłowie, AKMKr, AV 54, s. 249: „[mszału] trzeciego kawałek tylko”; a w Radziemicach, AKMKr, AV 54, s. 239: „Żywoty S.S. Pańskich niecałe”.

¹⁹⁷ Na przykład w Radziemicach, AKMKr, AV 54, s. 238: „Graduał i antyfonarz reparacji potrzebuje”.

¹⁹⁸ Moskał, *Biblioteki parafialne*, s. 53-66.

¹⁹⁹ Jedynie w dekretach powizytacyjnych dla parafii Raclawice znaleźć można wzmiankę o konieczności zakupu nowych książek, AKMKr, AV 54, s. 376.

historią Kościoła i prawem kanonicznym. Rzadko występowała również Biblia. Niezwykle skromna literatura pozareligijna służyła jako uzupełnienie dzieł teologicznych (np. słowniki i gramatyki, pisma autorów starożytnych). Przeważały dzieła autorów polskich. Czytano w zasadzie jedynie po łacinie i po polsku. Większość pozycji została wydana w Polsce. Analiza dat pierwszych wydań poszczególnych tytułów książek zgromadzonych w bibliotekach parafialnych dekanatu Książ Wielki wykazała, że połowę wszystkich dzieł stanowiły druki siedemnastowieczne, jedną trzecią zaś szesnastowieczne. Pozycje wydane w wieku XVIII to zaledwie 18% wszystkich tytułów. Brak świeżych tytułów w tychże zbiorach świadczy o tym, że księżnice te stanowiły rodzaj magazynów czy antykwariatów. Przypuszczać jedynie można, że podstawowe znaczenie dla kształtowania kultury intelektualnej duchowieństwa miały pominięte przez wizytację biblioteki osobiste, zwłaszcza w tych parafiach, w których brak było księgozbioru instytucjonalnego lub jego objętość była skromna. Powyższe uwagi o ewentualnych bibliotekach prywatnych wobec braku odpowiednich przekazów źródłowych pozostają jedynie w sferze hipotez.

Tabela 1. Księgi liturgiczne w parafiach dekanatu Książ Wielki w 1783 r.

Parafia	Mszal	Gradual	Antyfonarz	Psalterz	Agenda/Rytuał	Brewiarz	Mszaliki żałobne	Ewangeliarz	Procesjonal	Agendka	Razem
Radziemice	3	1	1	1	1/1R	3	3	2	-	2	18
Lętkowice	4	-	1	1	1/1R	-	3	1	1	2	15
Nasiechowice	5	1	1	1	1	-	2	1	1	2	15
Sławice	1	-	-	1	1R	-	1	1	-	1	6
Mstyczów	4	1	-	-	2R	-	2	1	-	-	10
Kozłów	3	-	1		1	-	2	1	-	2	10
Książ Wielki	6	1	1	1 ^a	1	-	6	1	-	2	19
Miechów	14	-	-	-	-	-	5	-	-	-	19
Kalina	6	1	1	1	1 R	-	3	1	1	2	17
Raławice	2	-	1	-	1	-	2	1	-	1	8
Zielenice	4	1	1	1	3	-	-	-	1	-	11
Wrocimowice	4	1	1	-	1	2	2	1	1	2	15
Pałecznicza	3	1	1	1	1	-	2	1	1	1	12
Małoszów	4	-	-	-	-	-	2	-	-	2	8
Słaboszów	4	1	1	1	1	1	4	1	-	1	15
Książ Mały	4	1	1	1	1	1 ^b	3	1	-	2	15
Razem	71	10	12	10	19	7	42	14	6	22	213
w %	33	5	6	5	9	3	20	6	3	10	100

^a nadto książka kursowa jedna ^b nadto diurnał

Uwaga: Litera R przy liczbie w rubryce agenda/rytuał oznacza ilość rytuałów.

Podstawa tabeli: AKMKr, AV 54, s. 238-239, 249, 256-257, 267-268, 279, 298, 314-315, 353, 365, 372, 380, 402, 409, 417, 429-430.

Tabela 2. Liczba książek w bibliotekach parafialnych dekanatu Książ Wielki w 1783 r.

Parafia	Księgi liturgiczne	Literatura pomocnicza
Radziemice	18	47 ^a
Lętkowice	15	19
Nasiechowice	15	17
Sławice	6	11
Mstyczów	10	8
Kozłów	10	4
Książ Wielki	20	98
Miechów	19	— ^b
Kalina	17	10 ^c
Raławice	8	—
Zielenice	11	—
Wrocimowice	15 ^d	—
Pałecznicza	12 ^e	—
Małoszów	8	—
Słaboszów	15	9
Książ Mały	16	91
Razem	215	314

^a ponadto książka św. Józefa [bracka] ^b brak dokładnych danych o liczbie książek ^c poza tym księga bracka ^d ponadto dwie księgi brackie i książeczka do chorych ^e nadto książka bracka.

Podstawa: AKMKr, AV 54, s. 238-239, 249, 256-257, 267-268, 279, 298, 314-315, 353, 365, 417, 429, 430.

Tabela 3. Tematyka książek w księgozbiorach parafialnych w dekanacie Książ Wielki w 1783 roku.

Kategoria	Liczba dzieł	%
teologia	257	81,9
nauka	17	5,4
literatura piękna	7	2,2
nieokreślona	33	10,5
razem	314	100

Podstawa: AKMKr, AV 54, s. 238-239, 249, 256-257, 267-268, 279, 298, 314-315, 353, 365, 417, 429, 430.

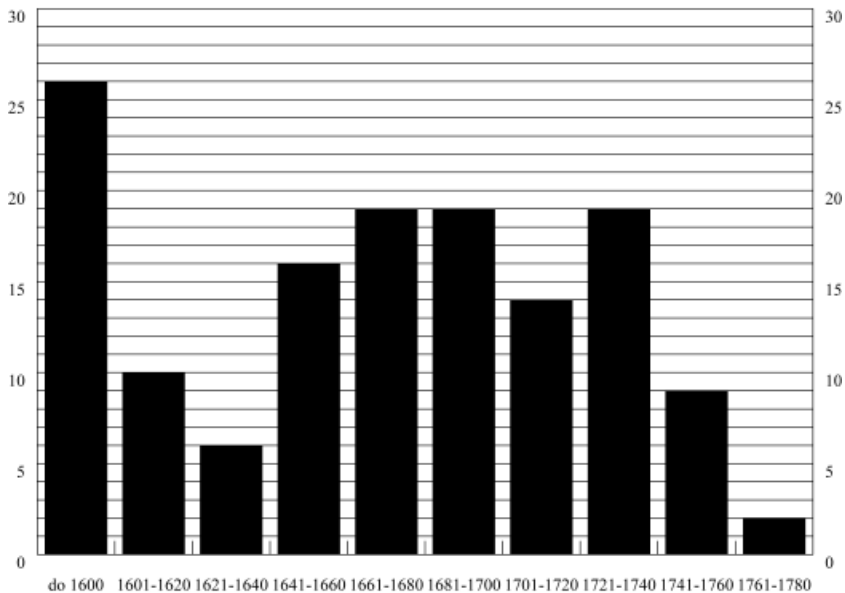
Tabela 4. Literatura religijna w księgozbiorach parafialnych dekanatu Książ Wielki w 1783 roku.

Rodzaj	Liczba dzieł	%
1	2	3
homiletyka	98	38
teologia moralna	27	10,5
teologia ascetyczna	21	8
teologia pastoralna	16	6
teologia polemiczno-dogmatyczna	14	5,5

1	2	3
liturgika	3	1
bibliistyka	16	6
prawo kanoniczne	7	3
hagiografia	7	3
historia Kościoła	6	2,5
Ojcowie Kościoła	3	1
Biblia	9	3,5
nieokreślony	30	12
razem	257	100

Podstawa: AKMKr, AV 54, s. 238-239, 249, 256-257, 267-268, 279, 298, 314-315, 353, 365, 417, 429, 430.

Wykres 1. Daty pierwszych wydań książek w bibliotekach parafialnych dekanatu Książ Wielki w 1783 r.

Podstawa: K. Estreicher, *Bibliografia polska XVI-XVIII wieku*, cz. 3, t. 1-33, Kraków 1891-1939; H. Hurter, *Nomenclator litterarius theologiae catholicae*, t. I-IV, Oeniponti 1903-1913; *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, red. H. E. Wyczawski, t. 1-4, Warszawa 1981-1983; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 1-44, wyd. Z. Chełmnicki i in., Warszawa 1904-1916; *Nowy Korbut. Bibliografia Literatury Polskiej. Piśmiennictwo Staropolskie*, oprac. zespół pod kierunkiem R. Pollaka, t. 1-3, Warszawa 1963-1965; *Lexicon für Theologie und Kirche*, hrsg., von W. Kasper, b. 1-9, Freiburg-Basel 1993-2000; *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Weltzera i Weltego z licznymi jej dopelnieniami, przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób wydana przez ks. Nowodworskiego*, t. 1-33, Warszawa-Włocławek 1873-1933; J. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa*, t. 1-3, Kraków 1896-1900; *Słownik Pisarzy Antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 1982.

DIE PFARRBIBLIOTHEKEN IM DEKANAT KSIĄŻ WIELKI IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Das Ziel des vorliegenden Artikels ist es, dem Leser die Bestände der Pfarrbibliotheken auf dem Territorium des Dekanats Książ Wielki, das damals Teil des zur Krakauer Diözese gehörenden Archidiakonats Kraków war, in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts näherzubringen. Als Quellengrundlage dieses Artikels fungieren die Inventarverzeichnisse der Pfarrbibliotheken, wie sie in den Akten der 1783 auf Anordnung von Erzbischof Michał Poniatowski durchgeführten Visitation des Dekanats Książ enthalten sind, welche gegenwärtig im Archiv der Metropolitankurie in Kraków aufbewahrt werden. Diese Quelle informiert zuerst über alle am Ende des 18. Jahrhunderts in den Pfarreien des Dekanats Książ Wielki vorhandenen liturgischen Bücher. Danach kopierte der Visitator die Bibliotheksverzeichnisse, die die gesamte Hilfsliteratur umfassten, welche die Geistlichen in ihrer Seelsorge- und Predigtarbeit unterstützte. Solche Büchersammlungen wurden in zehn von fünfzehn Pfarreien des gesamten Dekanats festgestellt. Darüber hinaus werden zwei Klosterbibliotheken erwähnt: in Książ Wielki und in Miechów. Die Zahl der Bücher schwankte in den einzelnen Pfarreien zwischen 4 und 98 Bänden. Die Grundlage der Pfarrbibliotheken bildeten vor allem Predigthilfen sowie Literatur aus dem Bereich der Pastoral-, Moral- und asketischen Theologie, was nachdrücklich von ihrem praxisbezogenen Charakter zeugt. Dagegen interessierte sich der Klerus weder für Kirchengeschichte noch für kanonisches Recht. Auch Bibeln, Heiligenviten oder Schriften der Kirchenväter wurden nur selten notiert. Und die in bescheidenem Ausmaß vorhandene weltliche Literatur bildete ausschließlich eine Ergänzung zu den Werken mit religiösem Inhalt. Gelesen wurde vor allem in polnischer und in lateinischer Sprache. Eine Analyse der Daten der Erstausgaben der in den Pfarrbibliotheken des Dekanats Książ Wielki vorhandenen einzelnen Titel erlaubt die Feststellung, dass in ihnen Drucke aus dem 17. Jahrhundert oder ältere dominierten, während nur knapp ein Fünftel aller Titel im 18. Jahrhundert herausgegeben wurde. Das Fehlen neuerer Bücher in den Bibliotheken zeugt davon, dass diese Sammlungen eher eine Art Lager oder Antiquariate darstellten. Man kann lediglich annehmen, dass die bei der Visitation nicht berücksichtigten persönlichen Bibliotheken für die Gestaltung der intellektuellen Kultur der Geistlichkeit vorrangige Bedeutung besaßen.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich